

Handlingsplan for håndtering av vold og trusler

Ulverud skole og SFO

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	2
2. Mål med planen.....	2
3. Definisjon	3
4. AMU sin rolle	3
5. Forebygging	4
6. Kartlegging og risikovurdering	4
7. Håndtering av hendelser av ulik alvorlighetsgrad.	5
8. Akutt håndtering av alvorlige situasjoner med vold og trusler	6
9. HMS-utvalget.....	Feil! Bokmerke er ikke definert.
10. Oppfølging av ansatt i etterkant.....	8
11. Oppfølging av elev(offre).....	8
12. Oppfølging av utøver av vold/trusler.	9
13. Viktige gjøremål og vurderinger ved alvorlige hendelser	10
14. Dokumentasjon	11
15. Årshjul	12
16. Relevante lover	13
a) Nødrett og nødverge:	13
b) Rett til et trygt og godt psykososialt arbeidsmiljø	13
c) Elevens rett til et trygt og godt psykososialt læringsmiljø.....	14
17. Nettressurser	14
18. Regler for «psykisk førstehjelp»	14
Regler for «psykisk ettervern»	15
Vedlegg: Avviksskjema	16

1. Innledning

I skolen skal både voksne og elever føle seg trygge. Elevenes rettigheter er hjemlet i Opplæringsloven kap. 12, mens de ansattes rettigheter ivaretas i arbeidsmiljøloven § 4-3.

En skole gjenspeiler samfunnet på mange måter og skal på samme tid forberede barna på det som kommer. I samfunnet ellers er det personer som strever med å forholde seg til de rammene som er satt. Det kan være flere grunner til dette. Skolen skal sikre at alle har det bra, men samtidig ha klare grenser for hva som er akseptabelt og nulltoleranse for vold og trusler. Når en situasjon oppstår er det viktig at skolen har gode rutiner for hvordan dette følges opp. På den andre siden er forebygging noe av det viktigste arbeidet man gjør på skolen. Det arbeidet er beskrevet i skolens «Handlingsplan for et trygt og godt læringsmiljø», og denne handlingsplanen beskriver hovedsakelig rutiner og planer vi har for hva vi gjør når situasjoner oppstår.

Det kan være svært krevende for ansatte og arbeidsmiljøet å stå i situasjoner hvor det utøves vold og trusler. Det er viktig at skolen sammen med de ansatte bruker planen aktivt til å støtte hverandre og til å håndtere krevende situasjoner på en slik måte at alle føler seg ivaretatt.

2. Mål med planen

Oppvekst- og utdanningssektoren er en av de sektorene som er hyppigst utsatt for vold og trusler. Det har vært ulikt hvor systematisk skolene har jobbet med å følge opp disse utfordringene, men det er viktig for Ulverud skole å ha en handlingsplan som ivaretar de anbefalinger som arbeidstilsynet setter til å følge opp dette problemområdet. I 2017 kom det ny lovgivning som tydeliggjorde hvilke krav det stilles til arbeidsgivers systematiske arbeid med å hindre og følge opp vold og trusler på arbeidsplassen.

Skolens mål med denne planen er:

- Ha klare rutiner og prosedyrer som ivaretar ansatte og elever ved vold og trusler i tråd med lovverket.
- Tydeliggjøre hvem som skal gjøre hva, og hvordan og hvem som følger opp rutiner og tiltak i situasjoner hvor vold og trusler inntreffer.
- Tydeliggjøre skolens systematiske arbeid med å sikre et trygt og godt arbeidsmiljø.

3. Definisjon

Denne handlingsplanen tar utgangspunkt i arbeidstilsynets definisjon av vold og trusler. De definerer vold og trusler på følgende måte(<https://www.arbeidstilsynet.no/tema/vold-og-trusler/>):

Arbeidstilsynet definerer vold og trusler som: «Vold og trusler» er hendelser hvor arbeidstakere blir fysisk eller verbalt angrepet i situasjoner som har forbindelse med deres arbeid, og som innebærer en åpenlys eller antydning trussel mot deres sikkerhet, helse eller velvære. «Trusler» er verbale angrep eller handlinger som tar sikte på å skade eller skremme en person. «Vold» er enhver handling som har til hensikt å føre til fysisk eller psykisk skade på person. Det kan også defineres som vold når arbeidstakere opplever utagerende handlinger hvor det utøves stort skadeverk på inventar og utstyr.

Vold og trusler kan dreie seg om:

- Fysisk vold – som primært gir skade på kroppen. Psykiske skader kan oppstå som følge av å bli utsatt for slik vold.
- Psykisk vold – trusler og truende atferd som kan uttrykkes både verbalt, gjennom kroppsspråk og ved skade på materiell. Formålet er å skape psykisk ubehag, frykt, engstelse og/eller usikkerhet.
- Seksuell vold – som kan gi både fysiske og psykiske skader.

Som fenomen opptrer ikke fysisk vold og psykisk vold nødvendigvis samtidig. Noen arbeidstakere kan være mer utsatt for psykisk vold, andre for fysisk vold.

Hva regnes som alvorlig vold og trusler:

- En bevisst handling der en går til angrep på en annen.
- Noen unnlater seg å følge beskjed eller inngripen fra voksen.

4. MBU sin rolle

Rektor er ansvarlig for planens innhold i samarbeid med verneombud/MBU, og skal sikre at planens innhold blir kjent og evaluert i personalet. Et av MBU sine viktigste arbeidsområder er å gå gjennom avviksmeldinger og vurdere hvorvidt skolens rutiner og prosedyrer følges opp, eventuelt hvilke endringer som må gjøres. Rektor skal ved oppstart av skoleåret ha en gjennomgang med personalet av planens og de ulike rutinene og prosedyrene skolen har.

5. Forebygging

Selv om skolens viktigste forebyggende arbeid er beskrevet i skolens «Handlingsplan for et trygt og godt læringsmiljø» fremheves nedenfor nevnte områder som sentrale for å sikre voksne og barn opplever et arbeidsmiljø fritt for krenkelser, vold og trusler. Disse områdene er det viktig at skolen i fellesskap evaluerer årlig for å vurdere om nye tiltak/forbedringer skal iverksettes.

- Tydelig og trygge voksne med god relasjonskompetanse og utøvelse av god klasseledelse
- Ledelse som er godt kjent med skolens utfordringer og har aktiv tilstedeværelse blant elever og ansatte.
- Et godt arbeidsmiljø som legger til rette for samarbeid og gode profesjonsfellesskap.
- Klare regler og forventninger til oppførsel og atferd.
- Et godt skole-hjem samarbeid.
- Kjente rutiner og prosedyrer ved hendelser.
- God opplæring og kompetanseheving i hvordan håndtere krevende situasjoner.
- Et systematisk HMS-arbeid som jevnlig har tematikken oppe til evaluering.

6. Kartlegging og risikovurdering

Ved en skole vil det variere hvilke trusler og utfordringer man står ovenfor i arbeidet med det systematiske arbeidet med HMS-arbeidet. Det er derfor viktig at skolen kartlegger og har god kommunikasjon internt om hvilke oppfølgingsbehov elever og ansatte har.

Elevenes læringsmiljø kartlegges to ganger i året og det er viktig at det også drøftes oppover i skolens system om det er elever som strever med atferd. Skolen bruker «Klassetrivsel» og «Elevundersøkelsen» i kartlegging av læringsmiljø. Skolens skolemiljøteam koordinerer nødvendige tiltak.

Det er også viktig at ansatte føler seg sett og ivaretatt. Medarbeidersamtalen, men også tett samarbeid med nærmeste leder gjennom skoleåret, er viktige kanaler for å fange opp om den ansatte opplever en utrygg arbeidssituasjon eller har andre behov for å støtte i arbeidsmiljøet.

Skolen skal foreta jevnlig risikovurderinger i HMS-arbeidet ved bedriften. I arbeidet med å forebygge og følge opp hendelser med vold og trusler er det i skolens plan at MBU ved skolen halvårlig evaluerer skolens handlingsplan og gjøre risikovurdering av mulige hendelser. I arbeidet

med risikoarbeidet benytter skolen støttemateriell utarbeidet av arbeidsmateriell.

<https://www.arbeidstilsynet.no/hms/risikovurdering/>

7. Håndtering av hendelser av ulik alvorlighetsgrad.

I løpet av skolehverdagen kan det oppstå hendelser av ulike alvorlighetsgrader. Nedenfor er det beskrevet hvordan disse skal håndteres og hva som skal vurderes.

1.	Hendelse oppstår
2.	Den voksne griper inn eller blir varslet.
3. a) I timen	Ved hendelser i timer er det lærer som følger opp saken, eller eventuelle andre voksne som er til stede.
b) I friminutt og overganger	Ved hendelser i friminutt eller i overganger hvor en voksen observerer hendelsen skal denne følges opp av den voksne. Ved hendelser hvor det er utøvet vold <u>skal</u> kontaktlærer alltid varsles og involveres.
c) Hendelser hvor voksne blir oppsøkt.	Ved hendelser hvor elever oppsøker en voksen, skal den voksne undersøke saken og informerer kontaktlærer. Kontaktlærer vurderer alvorlighetsgraden og hvordan den skal følges opp.
4.	Hendelsen følges opp i første omgang av den voksne som er i situasjonen. Saken undersøkes, og involverte parter blir hørt og får formidlet sin opplevelse. I samarbeid med kontaktlærer avklares det hvem som ringer hjem.
5.	Den voksne informerer hjem dersom hendelsen vurderes som alvorlig. I første omgang er det den som har vært i situasjonen som gjør dette.
6.	Nærmeste leder varsles dersom alvorlighetsgraden tilsier dette. Rektor varsles i henhold til regelverket i kap 12 i Opplæringsloven.
Alvorlige hendelse	Dersom hendelsen vurderes som alvorlig og man har behov for bistand til å følge opp saken, skal nærmeste leder kontaktes. I utgangspunktet er det kontaktlærer som har best relasjon til eleven/elevene som skal følge opp, men nærmeste leder/rektor involveres og går eventuelt inn i saken dersom det vurderes til å være riktig.

Alvorlige voldshendelser/ulykker/skader	Kontaktlærer melder saken videre til nærmeste leder/rektor. Kontaktlærer, nærmeste og/eller rektor vurderer hvordan saken følges opp videre.
Informasjon	1. Vi ringer framfor å sende e-post. Dersom man ikke får kontakt, skriv en e-post og be om en samtale. 2. Kontaktlærer informerer hjem hvor hendelsen vurderes til å være alvorlig og at det er viktig at foresatt med kjent med hendelsen. Det informeres om hvordan skolen har håndtert situasjonen og ev. hvilke tiltak som er igangsatt. 3. Kontaktlærer informeres kort skriftlig/muntlig.
	4. I utgangspunktet er det foreldre til elever som har vært direkte involvert i hendelsen som skal varsles, men ved alvorlige voldshendelser må det også vurderes hvorvidt elever som har vært indirekte deltakende og er preget av hendelsen skal informeres.
	5. I hendelser hvor det er elever fra ulike trinn/klasser som er involvert, samarbeider kontaktlærere om informasjonen som går hjem.
	6. Ved alvorlige hendelser skal ledelsen vurdere om det skal sendes ut informasjon til hele klasser/trinn.

8. Akutt håndtering av alvorlige situasjoner med vold og trusler

I situasjoner som oppleves utrygge for voksne og barn er det viktig å ha klare retningslinjer for hvordan disse skal håndteres av de voksne.

Hva	Hvordan
1. STOPP AKTIVITETEN OG VOLDEN - Først verbalt! - Fysisk inngripen • Holding • Fjerning • Skjerming/re-dirigering av andre barn	➤ Vær bevisst på din plassering i forhold til barnet. ➤ Forhold deg rolig og roe ned situasjonen. ➤ Vær bevisst på verbal og ikke-verbal kommunikasjon. ➤ De voksne må gripe inn for å hindre voldsutøvelsen. ➤ Om mulig bør man være to

	voksne til stede før fysisk inngripen.
2. FORKLAR ROLIG HVA DU GJØR	➤ Bruk navn. ➤ IKKE egenskapsbeskrivelse ➤ Forklar rolig og skap forutsigbarhet. ➤ Ikke diskuter. ➤ Det er viktig å avveie mengden av ord. ➤ Utnytt gode relasjoner.
3. TILKALL HJELP	➤ Tilkall hjelp fra nærmeste voksen. Det er viktig å være flere voksne til stede for å roe ned situasjonen
4. IVARETA OFFERET	➤ Ta hånd om offeret og gjør avtale oppfølging. ➤ Vurder å sende offeret et annet sted til andre voksne.
5. «PUSTEPAUSE»	➤ Avkobling og en pause i etterkant av en situasjon er godt for alle parter, både voksne og elever.
6. GI INFORMASJON	➤ Foresatte varsles om forholdet samme dag som det er skjedd. ➤ Meld fra til ledelsen/ verneombud så fort som mulig. ➤ Foresatte og elev kan møte på skolen for en samtale med leder ev. andre involverte samme dag ev. møte neste dag ➤ Avviksrapport skal skrives, og ved nødrett/nødtvang skal rapport om fysisk inngripen skrives.

9. MBU

Skolens MBU har en sentral rolle i oppfølgingen av alvorlige situasjoner hvor trusler er fremsatt og består av representanter fra skolens ledelse og ansatte. Teamet møtes og følger opp handlingsplanen ved hendelser.

HMS-utvalget: Navn	Rolle
Rektor	Leder, fast medlem og ansvarlig for å samle teamet ved hendelser
Inspektør 4.-7.trinn	Fast medlem
Vernombud skole	Fast medlem
Tillitsvalgt Udf.og Fagf.	Fast medlem

10.Oppfølging av ansatt i etterkant av hendelse

Det kan være både en fysisk og psykisk krevende påkjenning for den ansatte å være involvert i situasjon hvor elever har utøvet alvorlige trusler og/eller vold mot medelever og/eller ansatt. Dette gjelder alle parter i en konflikt. I tillegg til rutinene nedenfor er det viktige å benytte seg av rådene fra psykologisk førstehjelp når en skal bistå involverte i alvorlige trussel- og voldshendelser.

Hva	Når	Ansvar
Vurdere om ansatte bør gå ut av undervisning neste time og eller for resten av dagen og mulighet til å dra hjem.	I etterkant av hendelsen	Rektor/nærmeste leder
Vurdering om behov for ekstern hjelp (bedriftshelsetjenesten, fastlege eller legevakt).	I etterkant av hendelsen	Rektor/nærmeste leder
Vurderes om pårørende skal varsles om hendelsen	I etterkant av hendelsen	Rektor/nærmeste leder
Debrifing	I etterkant av hendelsen, men ikke mens den ansatte fremdeles er i affekt. Eventuelt på telefon samme dag.	Rektor/nærmeste leder.
Oppfølgingssamtale ansatt	Dagen etter	Nærmeste leder
Reparasjonssamtale ansatt, elev og 3.person.	Snarest	Nærmeste leder/rektor.

11.Oppfølging av elev(offre)

Hva	Når	Ansvar
Snakk med eleven om behov for oppfølging	I etterkant av hendelsen	Kontaktlærer/nærmeste leder
Foresatte varsles og informeres.	Vurderes etter behov, men senest innen arbeidssdagens slutt.	Kontaktlærer/nærmeste leder/voksen i situasjon.

Debriefing	Før dagen er over.	Kontaktlærer, eller en annen trygg voksenperson.
Oppfølgingssamtale	Dagen etter	Kontaktlærer
Vurderer behovet for aktivitetsplan.	Dagen etter	Kontaktlærer i samarbeid med nærmeste leder.

12.Oppfølging av utøver av vold/trusler.

Hva	Når	Ansvar
Snakk med eleven/e om hendelsen Få oversikt over elevenes opplevelse av hendelsesforløpet.	I etterkant av hendelsen	Kontaktlærer/nærmeste leder
Foresatte varsles og informeres. Del informasjon uten å konkluder eller tolke.	Vurderes etter behov, men senest innen arbeidsdagens slutt.	Kontaktlærer/nærmeste leder
Videre oppfølging vurderes: Elever som er direkte ansvarlige i alvorlige voldshendelser i skoletiden hentes av foresatte, eventuelt følges elev opp med alternativt opplegg på skolen. Dette drøftes med foreldre. Elever som er direkte ansvarlige for voldshendelser i skoletiden og som det er utarbeidet helhetlig plan skal i utgangspunktet forholde seg til planens avtaler (se vedlegg for mal på plan.).	I etterkant av hendelsen.	Kontaktlærer/nærmeste leder
Oppfølgingssamtale Gjennomgang av hendelsen med foresatte	Snarest	Kontaktlærer/nærmeste leder

Vurdere om barnevernet skal varsles. Vurder anonym drøfting med barnevernet. Vurder omfang av hendelsen og annen informasjon om eleven. Ved gjentatt voldsutøvelse er skolen pliktig til å melde, men skal også melde ved bekymring.		Ledelsen i samarbeid med kontaktlærer.
Vurderer behovet for aktivitetsplan Det kan skrives aktivitetsplan på elever som strever med atferd.	Snarest	Kontaktlærer i samarbeid med nærmeste leder

13.Viktige gjøremål og vurderinger ved alvorlige hendelser

Hva	Handling	Ansvarlig
HMS-team	Teamet drøfter hendelser jevnlig	Rektor
Informasjon	Vurder hvilken informasjon som skal formidles.	Rektor
Debrifing av kollegaer	- Informasjonsdeling og ivaretagelse av kollegaer. - Vurder om det er kollegaer som er indirekte berørte og har behov for støtte/oppfølging	Rektor/nærmeste leder
Media	Rektor er skolens kontaktperson, men benytter kommunens kommunikasjonssjef som støtte.	Rektor
Evaluering av hendelsesforløpet	Vurdering av hendelsesforløpet og hvorvidt nye tiltak skal settes inn.	MBU

	Gjennomføre en etisk refleksjon omkring hendelsen og valg av tiltak.	
--	--	--

14.Dokumentasjon

Det er viktig at alvorlige hendelser blir godt dokumentert. Dette for å sikre eventuelle rettmessig erstatning ved senskader, men også for å ivareta involverte parter sitt rettsvern. I alvorlige hendelser hvor voksne må gripe inn fysisk, er det nødretten som benyttes. Dette må dokumenteres grunnet alvorlighetsgraden.

Hva	Handling	Ansvarlig
Logg fra hendelsen	Angi konkrete handlinger og når disse er blitt gjort.	Ledelsen
Avviksmelding	Avvik meldes i Compilo	De/den voksne som direkte involverte i hendelsen.
Skademelding	Skademelding skrives og sendes inn til NAV ved behov	Saksbehandler
Ansatte vurderer behovet for legesjekk.		Ansatt

15.Årshjul

Når	Hva	Ansvarlig
August	Gjennomgang av handlingsplan med personalet	MBU
	Risikoanalyse og gjennomgang av planens innhold.	MBU
September	Kompetanseheving og praktisk case på håndtering av vold/trussel -hendelse.	MBU
Oktober/november		
Desember	Gjennomgang av risikoelever og planer/tiltak for oppfølging av disse. Sikre informasjon.	MBU
Januar		
Februar-mars	Kompetanseheving ved behov.	MBU
April-mai	Gjennomgang av risikoelever og planer/tiltak for oppfølging av disse. Sikre informasjon.	MBU
Gjennom året	Avviksmeldinger gjennomgås i MBU. Evaluering av håndtering av hendelser i HMS-team, samt i halvårsvurdering aug og jan.	MBU

16.Relevante lover

Nødrett og nødverge:

§ 17. Nødrett

En handling som ellers ville være straffbar, er lovlig når

- a) den blir foretatt for å redde liv, helse, eiendom eller en annen interesse fra en fare for skade som ikke kan avverges på annen rimelig måte, og
- b) denne skaderisikoen er langt større enn skaderisikoen ved handlingen.

§ 18. Nødverge

En handling som ellers ville være straffbar, er lovlig når den

- a) blir foretatt for å avverge et ulovlig angrep,
- b) ikke går lenger enn nødvendig, og
- c) ikke går åpenbart ut over hva som er forsvarlig under hensyn til hvor farlig angrepet er, hva slags interesse som angrepet krenker, og angriperens skyld.

Regelen i første ledd gjelder tilsvarende for den som iverksetter en lovlig pågripelse eller søker å hindre at noen unndrar seg varetektsfengsling eller gjennomføring av frihetsstraff.

Utøving av offentlig myndighet kan bare møtes med nødverge når myndighetsutøvingen er ulovlig, og den som gjennomfører den, opptrer forsettlig eller grovt uaktsomt.

Rett til et trygt og godt psykososialt arbeidsmiljø

§ 4-3.Krav til det psykososiale arbeidsmiljøet

- (1) Arbeidet skal legges til rette slik at arbeidstakers integritet og verdighet ivaretas.
- (2) Arbeidet skal søkes utformet slik at det gir mulighet for kontakt og kommunikasjon med andre arbeidstakere i virksomheten.
- (3) Arbeidstaker skal ikke utsettes for trakassering eller annen utilbørlig opptreden.
- (4) Arbeidstaker skal, så langt det er mulig, beskyttes mot vold, trusler og uheldige belastninger som følge av kontakt med andre.

(5) Departementet kan i forskrift gi nærmere bestemmelser om gjennomføringen av kravene i denne paragraf.

Elevens rett til et trygt og godt psykososialt læringsmiljø

§ 12-2. Retten til eit trygt og godt skolemiljø

Alle elevar har rett til eit trygt og godt skolemiljø som fremjar helse, trivsel og læring.

§ 12-3. Nulltoleranse og systematisk arbeid

Skolen skal ha nulltoleranse mot krenking som mobbing, vald, diskriminering og trakassering

Skolen skal arbeide kontinuerleg og systematisk for å fremje helsa, miljøet og tryggleiken til elevane, slik at krava i eller i medhald av kapitlet blir oppfylte. Rektor har ansvaret for at dette blir gjort.

17. Nettressurser

Arbeidstilsynet - risikovurdering

<https://www.arbeidstilsynet.no/hms/risikovurdering/>

Arbeidstilsynet – vold og trusler

<https://www.arbeidstilsynet.no/tema/vold-og-trusler/>

PROBLEMATFERD I SKOLEN - Hvordan kan pedagoger håndtere aggressiv atferd?

[https://laringsmiljosenteret.uis.no/getfile.php/13137069/L%C3%A6ringsmilj%C3%B8senteret/Pdf/Respekt temahefte Problematferd.pdf](https://laringsmiljosenteret.uis.no/getfile.php/13137069/L%C3%A6ringsmilj%C3%B8senteret/Pdf/Respekt%20temahefte%20Problematferd.pdf)

18. Regler for «psykisk førstehjelp»

- En arm rundt skulderen – om det passer.
- Lytt til ordene.
- Lytt til følelsene – hold egne følelser utenfor.
- Aksepter symptomene.
- Vis medfølelse og få fram de gode kreftene.

- Unngå kritikk og at noen blir sydebukker.
- Send aldri et menneske hjem alene eller til et tomt hus.
- Sørg for at den som har opplevd vold og trusler, føler trygghet på veien hjem.
- *Sørg for nødvendig, praktisk hjelp.*

Regler for «psykisk ettervern»

- Vis omsorg under fravær – avlegg besøk eller ta kontakt per telefon.
- Ønsk velkommen tilbake – spør hvordan det går.
- Spør, men ikke press.
- Sikre personen muligheter for å trekke seg tilbake.

Skolens tiltak og rutine for håndtering av uønsket atferd og vold er knyttet opp mot følgende lovverk:

- § 12 - Å skjeme og avverge dytt, slag og spark.
- Å ta i bruk nødrett og nødverge ved holding, Lov om straff § 17 Nødrett og § 18. Nødverge.
 - Nødrett: Retten til å begå lovbrudd for å berge noe/noen fra en nødsituasjon.
 - Nødverge: Retten til å avverge/forsvare noe/noen mot et ulovlig angrep. Se utdrag av lovverk nedenfor.

Opplæringslova

§ 12. Det psykososiale miljøet *Dersom nokon som er tilsett ved skolen, får kunnskap eller mistanke om at ein elev blir utsett for krenkjande ord eller handlingar som mobbing, diskriminering, vald eller rasisme, skal vedkommande snarast undersøkje saka og varsle skoleleiinga, og dersom det er nødvendig og mogleg, sjølv gripe direkte inn.»*

Lov om straff. Første del. Kapittel 3. Grunnvilkår for straffansvar.

§ 17. Nødrett

En handling som ellers ville være straffbar, er lovlig når den blir foretatt for å redde liv, helse, eiendom eller en

a) annen interesse fra en fare for skade som ikke kan avverges på annen rimelig måte, og

b) denne skaderisikoen er langt større enn skaderisikoen ved handlingen.

§ 18. Nødverge

En handling som ellers ville være straffbar, er lovlig når den

a) blir foretatt for å avverge et ulovlig angrep,

b) ikke går lenger enn nødvendig, og

ikke går åpenbart ut over hva som er forsvarlig under hensyn til hvor farlig angrepet er,
c) hva slags interesse som angrepet krenker, og angriperens skyld.